

VLADIMÍR MAŇAS

K TYPOLOGII PRAMENŮ HUDEBNĚ TOPOGRAFICKÉHO BÁDÁNÍ V 17. STOLETÍ

V souvislosti s výzkumem hudební minulosti některých měst severovýchodní Moravy a Slezska, v rámci zabývání se prameny a existující literaturou, vyvstalo kromě vlastního faktografického materiálu také několik teoretických poznatků. Předkládaná studie proto částečně reflektuje nové postupy v obecné historiografii, jež je možno využít i pro hudebně historické bádání, a hodnotí alespoň některé současné muzikologické práce z pohledu výběru pramenů a jejich determinujícího vlivu na výsledný text. Konečně v praktické rovině nabízí několik okruhů nehudebních pramenů, využitelných pro hudebně historický či obecněji kulturně historický výzkum určité lokality. Předkládaný výběr pramenů by měl vyhovovat průzkumu především poddanských měst Moravy a Slezska v 17. století s částečným přesahem do 16. a 18. století. Uvedený okruh pramenů může poskytnout poznatky také k průzkumu šlechtických sídel, vzhledem k specifické skladbě pramenů zůstávají záměrně opomenuty kulturní dějiny moravských a slezských klášterů.

1. Hudebně topografické bádání a nové postupy v obecné historiografii

Při zkoumání určité problematiky by se (hudební) historik neměl omezovat na předem limitovaný heuristický okruh.¹ V hudebně topografickém bádání, definovaném jako komplexní studium hudebního dění konkrétní lokality, se však více než v hlavním proudu hudební historiografie setkáváme s problematikou hledání, výběru pramenů, respektive s vymezením jejich základního okruhu. Je to dáno jednak relativně širokou paletou zde zastoupených hudebně vědných disciplín (například organologie, hudební sociologie), ale také specifičností takto orientované heuristiky.² Přiblížit některá její specifika si tato studie klade za cíl.

1 Slovník české hudební kultury. Red. J. Fukač, J. Vysloužil, P. Macek. Praha 1997, s. 261.

2 Tamtéž, s. 330.

Při studiu hudebních dějin v rámci určitého celku je nezbytné vytyčit hlavní zaměření bádání. Vyjděme z nejběžnějšího typu a za dva nejdůležitější faktory označme místo a čas. Místo ve smyslu geografického vymezení, čas ve smyslu historického ohraničení určité epochy či paradigmatu. Na rozdíl od hlavního proudu hudební historiografie, který sleduje diachronně nejvýznamnější projevy hudební kultury, zůstává poněkud v pozadí přístup upřednostňující konkrétní lokalitu, vlastní především takzvanému vlastivědnému bádání.

Sledování komplexní hudební minulosti konkrétní lokality v raném novověku lze alespoň v rámci české muzikologie považovat za dosud nepřilíš frekventované téma, snad jen s výjimkou průzkumu šlechtických sídel. V dosavadní hudebně historické produkci se sice můžeme setkat s reflexí konkrétní lokality, obvykle však jde o výzkum poměrně úzké problematiky, nezřídka na základě vzácně dochovaného pramene. Ve větší míře tedy stále chybějí alespoň pokusy o začlenění těchto ojedinělých poznatků do širších souvislostí konkrétní lokality, pokusy o komplexní pohled. Při pohledu na větší územní celek se sice naše znalosti mohou zdát poměrně ucelené, avšak většinou předpokládáme pravdivost modelu, vytvořeného na základě sloučení údajů z několika lokalit. Takové riziko můžeme podstoupit při zkoumání celých regionů, ale při případném průniku „o patro níže“ zjistíme, že model zůstává modelem. Bylo by chybou, máme-li v dané lokalitě k dispozici alespoň nějaké prameny, zřít se možnosti jeho zvěrohodnění právě na základě širšího či komplexního průzkumu samotné lokality.

Poznatky získané pramenným výzkumem lze vyhodnocovat různými způsoby. Například v duchu historické antropologie je cílem nikoli zachycení detailů v celku, ale detailu celku. To znamená, že nově zjištěné údaje k hudební minulosti města by měly být uvedeny v kulturněhistorickém kontextu. Tento relativně nový pohled lze vztáhnout k novým proudům v soudobé historiografii, především k mikrohistorii a fenoménu každodennosti. Ten se obecně „koncentruje na kulturní život obyčejných lidí, zájem o subjektivitu životních zkušeností, a tedy analýzu dějin zdola a zevnitř.“³ Volba jednotlivých přístupů pak záleží na konkrétním badateli.

Podle německého historika Richarda van Dülmena, jednoho ze zakladatelů zmiňované historické antropologie, souvisí koncentrace na malé kategorie s problematikou pramenů.⁴ Komplexní výzkum hudební kultury určitého města lze považovat za malou kategorii považovat spíše v souvislosti s neobvyklostí tohoto přístupu, než v jeho rozsahu. Bylo by však chybou chápat takto zaměřené bádání čistě za záležitost hudební topografie. Naopak. „Koncentrace na lokální, jež se vždy odlišuje od normálního, umožňuje ověřovat generalizace“, tlumočí principy mikrohistorie G. G. Iggers.⁵ Pokud můžeme parafrázovat uvedenou tezi

3 Dülmen, R. van: *Historická antropologie. Vývoj-problémy-úkoly*. Praha 2002, s. 26n.

4 Tamtéž, s. 45.

5 Iggers, G. G.: *Dějepisectví ve 20. století*. Praha 2002, s. 129.

Srovnej: „Regionalistika jako vědecký výzkum obracející se k problematice regionu jako k svému předmětu může existovat i nezávisle na regionalismu, zvl. na lokálně patriotických zájmech a motivacích.“ *Slovník české hudební kultury*. Red. J. Fukač, J. Vysloužil, P. Maček. Praha 1997, s. 329n.

italských mikrohistoriků, pak i ten nejmenší úsek či problém minulosti tvoří takzvané velké dějiny.

Vztaženo na muzikologii, všímá si takový výzkum hudebních projevů nikoli apriorně výjimečných, ale (hudební) minulosti v rámci určitého geografického i sociálního celku. Období raného novověku se jeví pro takto zaměřené studium jako velmi vhodné především pro příhodnou hustotu pramenů, což umožňuje v úplnosti prostudovat potřebný výsek materiálu bez ztráty celkového přehledu. Konkretizováno v rámci hudební historiografie: pokud se ze středověku dochovaly vůbec nějaké zmínky, jde nejčastěji o údaje izolované a vzhledem k jejich malému množství ztěžují zařaditelné do kontextu (uvažujeme-li v rámci Moravy a Slezska a pokud pomineme nejvýznamnější královská města). Naopak počínaje 19. stoletím obecně narůstá množství dochovaných pramenů a ve větší míře se již také setkáváme s vědomou reflexí konkrétního dění. Pokus o komplexní zachycení hudebních dějin novější epochy se pak stává nesnadným, mění se tedy i metodika výzkumu a přistupuje se k určité fragmentaci. Ta však zpětně oslabuje vnímání minulosti jako provázané a měnící se struktury.

2. Některé hudebně historické práce z hlediska hudební topografie a heuristiky

Z hlediska raněnovověké hudební topografie lze zkoumat, či spíše posuzovat nejen samotné prameny, ale také existující odbornou literaturu. Zvláště z pohledu středověku a raného novověku zaplnila nejpodstatnější mezery „moravské“ (ale také slezské) hudební historiografie práce *Dějiny hudby na Moravě*, a to především z hlediska syntézy doposud spíše selektivní reflexe hudební minulosti daného územního celku.⁶ Část zpracovaná Jiřím Sehnalem představuje především souhrn dosavadních autorových studií se snahou o ucelenost výkladu na základě nerovnoměrného množství poznatků k jednotlivým vymezeným okruhům. Snad lze říci, že v důkladné heuristické práci tkví její hlavní přínos, na druhou stranu i jistá „slabina“. Tu však nelze vytýkat autorovi. Fragmentárnost jednotlivých dochovaných pramenů, případně pramenných typů, ovlivňuje míru poznání různých sfér hudební minulosti, jež lze v rámci raného novověku definovat. Proto se největší pozornost soustředí na hudbu duchovní, především sféru liturgického provozu, a to v souladu s hlavním badatelským zaměřením Jiřího Sehnala.

V rámci Moravy (a českého Slezska) lze jako velmi přínosnou práci chápat knihu Jana Trojana *Kantoři na Moravě a ve Slezsku*.⁷ Kromě četných induktivních postupů, jež však mají ve více případech charakter spíše pouhého seřazení většího množství příkladů, což poněkud deformuje stylistiku výkladu, je patrně nejcennější část místopisná. Její význam spočívá v nahromadění množství faktů v rámci vymezeného geografického horizontu. Zde však tkví také zřejmě největší nedostatek celé práce: faktografická hutnost zvyšuje pravděpodobnost výskytu

6 Sehnal, J. – Vyslouzil, J.: *Dějiny hudby na Moravě*. Brno 2002.

7 Trojan, J.: *Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17.-19. století*. Brno 2000.

chybných údajů. Při detailním průzkumu obsáhlejších místopisných hesel lze narazit na tato pochybení či nepřesnosti poměrně často. Hodnotu excerptce nejdůležitějšího pramenného typu, tzv. děkanských matrik, poněkud snižuje rezignace na komparaci s pramenným materiálem lokálního charakteru nebo v některých případech chybějící komparace s dosavadní vlastivědnou literaturou. Na druhou stranu i přejímání údajů z existující literatury muselo často rezignovat na určité ověřování. Mnohé citované práce, především studie staršího data, můžeme dnes chápat spíše jako pramen. Odkazy na původní prameny se zde totiž objevují velmi sporadicky a případné ověřování zde obsažených údajů je náročnou „de-aktivní“ činností již v rámci jediné lokality.

Tyto výtky vůči Trojanově knize však nelze chápat jako odsudek, spíše jako komentář ke zvolené koncepci. Za větší chybu považuji nedůslednost nikoli v excerptci existující literatury, ale v její evidenci. Zvláště v případě poměrně velkého města by nemělo dojít k opomenutí dosavadních zpracování jeho dějin, a to i dějin relativně nových, obsahující četné informace vhodného charakteru. Tato přehlédnutí lze chápat v případě speciálních studií, zvláště prací nejnovějších, jež mohou chybět v různých bibliografických soupisech. Avšak v době, kdy každá významnější lokalita má svou vlastní historickou monografii, nelze tento typ prací opomenout. V souvislosti s místopisnou částí je nutné upozornit také na absenci některých nikoli zcela bezvýznamných lokalit. Ke konkretizaci kritizovaných aspektů: v případě hesla Moravská Ostrava autor zcela opomíjí nejen první přehledné dějiny města Aloise Adamuse,⁸ které se věnují problematice školství a kultury vůbec dosti podrobně, ale i nejnovější zpracování městských dějin.⁹ Přes uvedené námitky však Trojanova publikace jako první přehledně reflektuje hudební dějiny (či alespoň jejich určitou výseč) jednotlivých lokalit v rámci Moravy a Slezska, a to i v rámci vesnického prostředí.

V městském a regionálním kontextu lze jako první souhrnnou práci tohoto charakteru chápat Slovník české hudební kultury, respektive jeho místopisná hesla.¹⁰ Bližší hodnocení Slovníku z tohoto hlediska by však znamenalo posuzovat každé místopisné heslo zvlášť. I v tomto případě se jedná o typ práce, od níž vzhledem k šíři záběru (kvantitě) nelze očekávat kvalitativně ucelené pojednání o hudební minulosti konkrétní lokality (města), zvláště když se dosud nedostává relevantní literatury na toto téma. Doposud jde spíše jen o ojedinělé studie, viz například starší práce o hudbě v Třebíči Otto Urbana či články Ladislava Hoskovce o hudební minulosti slezského Frýdku v časopise *Opus Musicum*, kde v rámci sekce „hudební topografie“ vyšlo také mnoho dalších zajímavých studií. Jednoznačněji „hudebně topografický“ charakter mají také příslušné kapitoly publikací z nové řady *Vlastivědy Moravské*.¹¹

8 Adamus, A.: *Dějiny města Ostravy v přehledu až do r. 1860*. Moravská Ostrava 1927. Takto zaměřené poznámky jsou samozřejmě ovlivněny koncentrací na prostor severovýchodní Moravy a Slezska.

9 Jiřík, K. (ed): *Dějiny Ostravy*. Ostrava 1993. Dlužno podotknout, že i tato práce se víceméně omezuje na nekritické přejímání Adamusových údajů.

10 *Slovník české hudební kultury*. Red. J. Fukač, J. Vysloužil, P. Macek. Praha 1997.

11 Hoskovec, L.: „Znamenají se knihy kostelné“. In: *Opus Musicum* 29, 1997, č. 2. s. 80 – 87.

3. Typologie pramenů hudebně topografického bádání

V rámci přípravy své diplomové práce, v níž se pokouším naplnit výše uvedenou koncepci komplexních hudebních dějin určité lokality na příkladu Moravské Ostravy, jsem byl především nucen se určitým způsobem vypořádat s prameny. Heuristická práce v tomto ohledu znamenala spíše pokus o totální průzkum dochovaného písemného materiálu, tedy alespoň do konce 17. století. Metodika práce tak nestála na počátku mého *studia* (viz latinský význam slova), avšak spíše postupně vyplývala a konkretizovala se s každým nově poznaným typem pramene. Podobně se postupně rýsovaly jednotlivé okruhy zjistitelných informací.

Tento text však představuje pokus o určitý návod, jak při výběru pramenů urychlit heuristickou fázi zpracování tématu. Zrychlení je však pojem značně relativní, neboť průzkum byt' jen jediného typu z níže navrhovaných pramenů může být časově náročný. Vlastní typologii pramenů by však měla předcházet typologie žádaných poznatků, tedy proces, který lze částečně ztotožnit s vytvářením podrobné osnovy práce.

Vedle třídění do různých okruhů můžeme poznatky také hierarchizovat. Schopnost odhadnout výpovědní hodnotu získaného údaje vyžaduje spíše než teoretickou průpravu právě znalost pramenného materiálu (ke zkoumání) určité lokality. Kromě zmíněného úbytku informací směrem do minulosti je nutné posuzovat hodnotu každého získaného poznatku na základě množství dochovaných pramenů. Například větší pozornost můžeme věnovat jménům hudebníků z konkrétní lokality v případě, kdy jde v podstatě o jediné významnější zmínky související s hudební minulostí. Naopak v lokalitě, kde je k dispozici větší množství vhodných pramenů, lze větší pozornost věnovat samotnému hudebnímu provozu.

3.1. Typologické okruhy hudebně topografického bádání

Zásadní otázka, zda lze od sebe oddělovat takzvanou duchovní (chrámovou) a světskou hudbu, by vyžadovala na samostatnou práci. Pro tuto studii však podobné rozlišení nemá opodstatnění. Z pohledu sociologického tvoří „světská“ i „duchovní“ hudba v rámci určité lokality provázaný komplex hudební kultury. Čím je navíc daná lokalita menší, tím užší je vztah obou „okruhů“. Navíc i při bližším průzkumu kultury aristokracie zjišťujeme, že nelze hovořit o výlučně „světské“ hudbě. Okruhy zámeckých a městských (chrámových) hudebníků jsou totiž navzájem prostupné, stejně jako jejich působnost. Podobně i v rámci městské kultury máme například doklady k závazkům městského trubače ohledně hraní při bohoslužbách. Samostatnou otázkou vyvolává problematika hudebního slohu, respektive odlišnosti či spíše podobnosti hudby chrámové a světské.

Hoskovec, L.: Nejstarší zmínky o hudbě ve Frýdku. In: *Opus Musicum* 28, 1996, č. 5. s. 233 – 240.

Urban, O.: Kapitoly z dějin hudby v Třebíči. Příloha Zpravodaje města Třebíče 1975–1978. Například: Nekuda, V. (ed): *Moravskotřebovsko – Svitavsko*. Brno 2002.

Případné rozdělení na světskou a duchovní sféru je do jisté míry opodstatněno v případě typologie pramenů, tedy v jejich rozlišení podle původce. Opodstatnění se však i zde ztrácí s ohledem na výpovědní hodnotu těchto pramenů. V rámci městských (farních) písemností proto nelze explicitně předpokládat výskyt údajů pouze ke světské (chrámové) hudbě.

S ohledem na výpovědní možnosti jednotlivých pramenných typů lze alespoň vydělit sféru personální a sféru vlastního hudebního provozu. S tímto dělením souvisí problematika míry regionalismu v bádání a problematika objektivizace, tj. výpovědní hodnota zjištěné informace v rámci provozní sféry vztažená na vyšší „patro“ muzikologického výzkumu. Tedy poznatek uplatněný nikoli pouze na vlastní lokalitu, ale v rámci celého kulturního regionu. Při zkoumání většního územního celku by tedy měl vzrůstat význam provozní sféry a ztrácí se předivo personálních vztahů - migrace hudebníků, jejich vzájemná spřízněnost v rámci příbuzenských či kmotrovských vztahů. Na druhou stranu se zvyšuje pravděpodobnost výskytu výjimečných osobností spjatých tak či onak s hudbou. Přístup mnoha dosavadních hudebních topografií nadto spočíval právě v mapování rodišť a působišť takových osob.¹² Avšak případný komplexní výzkum může v současnosti probíhat víceméně pouze v rámci jedné uzavřené jednotky, neboť vzhledem k malému množství existující odborné produkce na toto téma se nedostává srovnávacího materiálu. O jakousi objektivizaci a hledání společných mechanismů se lze pokusit až na základě komparace poznatků z více lokalit.

Následující pramenná typologie, respektive heuristická specifika, jsou nastíněny na základě bližšího studia raně novověké hudební minulosti některých poddanských měst severovýchodní Moravy a Slezska.¹³ S cílem jednotlivé typy pramenů nejen vypočítat, ale i pokusit se navrhnout jejich využití, rezignuje následující výklad na třídění podle výše uvedených okruhů a spíše sdružuje pramenné typy z hlediska jejich povahy a původu.¹⁴ Uvedený seznam si však neklade nárok na úplnost, především pro rozdílnou míru dochování jednotlivých druhů pramenů a především pro jejich podstatně širší spektrum v případě královských měst, jež zde nejsou hlavním předmětem zájmu.

12 Gregor, V.: Hudební místopis Severomoravského kraje. Ostrava 1987.

13 Indra, B.: Archivní materiály k starším hudebním dějinám Slezska. In: Slezský sborník 56, 1958, č.1, s. 109–124.

Maňas, V.: Hudba v Hlučíně v období raného novověku. In: Opus musicum 34, 2002, č. 5. s. 4–12.

Maňas, V.: Nejstarší zmínky o chrámové hudbě v Moravské Ostravě. In: Opus musicum 35, 2003, č. 1.

Sehnal, J.: Hudba u piaristů v Příboře. In: Piaristé v Příboře, sborník příspěvků. Nový Jičín 1995, s.177nn.

Sehnal, J.: Nové příspěvky k dějinám hudby na Moravě v 17. a 18. století. Časopis Moravského musea – vědy společenské, LX, 1975.

Viz též uvedené práce Ladislava Hoskovce.

14 Následující okruhy pramenů přibližně odpovídají i jejich dnešnímu umístění. Velká část pramenů z kapitol 2.2.1 a 2.2.2 je dnes uložena ve státních okresních archívech, případně vlastních archívech měst (Brno, Ostrava). Výjimkou jsou matriky, uložené v zemských archívech, kam patří i většina pramenů z kapitoly 2.2.3.

Jména hudebníků můžeme hledat prakticky ve všech typech pramenů, vždy jsou uvedena v určitých souvislostech podle charakteru dané písemnosti.¹⁵ Ať už zde tedy hudebník vystupuje jako ženich, svědek svatební smlouvy, svědek nebo účastník soudního sporu, majitel usedlosti, kmotr či otec, nejedná se jen o jeho samotné jméno, ale podle okolností můžeme doplnit i další údaje. Proto bude v následujícím výčtu uvedena možnost výskytu jmen hudebníků spíše ve výjimečném případě, nebo pokud by se jednalo o zajímavější souvislosti. To, že se v pramenech objeví jméno rektora, kantora, varhaníka či trubače, může v některých případech znamenat také první doklad existence městské (farní) školy, varhan, či instituce městského trubače v dané lokalitě. Toto však platí spíše pro 16. století. Pro starší období se sluší podotknout, že množství dochovaných pramenů je zpravidla menší. Mnohé prameny však ještě nemají jednoznačný charakter, jednotlivé zápisy mohou být velmi různé. To platí především pro písemnosti církevní – nejstarší farní matriky obsahují často i soupisy darovaných předmětů, soupisy mešních fundací či kostelní inventáře.

3.1.1. Okruh městských písemností

K rekonstrukci hudebních dějin nestačí pouze sběr údajů kronikářského typu. Ty se navíc vyskytují poměrně vzácně. Pokud už se takové údaje nabízejí, je bezpodmínečně nutné je v souladu s heuristickým přístupem ověřit na relevantních pramenech.

Míra dochování městských knih se v každé lokalitě liší, nicméně lze upozornit alespoň na běžnější druhy písemností a jejich využití. Knihy svatebních smluv, nebo alespoň knihy obsahující svatební smlouvy, případně jiná ujednání, nás mohou informovat především o případném sociálním statutu hudebníka. Určitou výpovědní hodnotu už má například svědectví určitého hudebníka při svatebních smlouvách. Obvykle lépe než skrze matriky lze studovat také samotné sňatky. Podobně jako v případě řemeslnických tovaryšů se totiž i u hudebníků můžeme setkat s případy, kdy si berou vdovu, obvykle lépe zabezpečenou, což pro ně znamená i určitý sociální vzestup.

Pro hudebně historické bádání mohou mít velký význam pozemkové knihy, takzvané gruntovnice. Kromě samotných jmen hudebníků se většinou dozvídáme to, jakou nemovitost vlastnili. Tyto poznatky lze pak využít pro lepší poznání jejich sociálního statutu ve městě. V pozemkových knihách se však vyskytují i zápisy jiného charakteru, jako jsou například zmíněné svatební smlouvy. V případě Moravské Ostravy a Příbora však tyto písemnosti přinášejí i cenné informace k historii zdejších varhan, v prvním případě zápis vypovídá o poško-

15 Množinu použitelných pramenných typů k problematice chrámových hudebníků (kantorů) definoval v našich podmínkách snad nejlépe Petr Hlaváček ve své disertační práci. Mnohé z jím navrhovaných druhů písemností lze užít i pro výzkum 17. století.
Hlaváček, P.: *Kantofi na Moravě, zejména na Vyškovsku, v pramenech 18. a 19. století*. Brno. Disertační práce FF MU 1996.

zení a následně opravě, v příborské gruntovnici pak nalezneme jméno varhanáře, jenž ve zdejší farní kostele postavil roku 1630 nový nástroj (viz níže).

Zápisy soudních jednání a sporů, jejichž aktéry či svědky mohli být i městští hudebníci, se obvykle nachází v takzvaných knihách rychtářského práva nebo v podobných typech pramenů. O majetkových poměrech pak vypovídají knihy pozůstalostní, nezřídka obsahující i pozůstalostní inventáře. Takové prameny jsou cenné zejména v případě nástrojařů, ale existují i další případy, jako například pozůstalostní inventář královského rychtáře v Uherském Hradišti z roku 1632.¹⁶

Vzácněji, především v případě větších měst, jsou dochovány protokoly ze zasedání městské rady. V Moravské Ostravě třicátých let 18. století dokládá tento typ pramene poměrně neobvyklé rozdělení rektorského úřadu na rektorát školní a kostelní, pozdější stížnosti na kvalitu výuky v městské škole a následné sesazení rektora.¹⁷

Velmi cenným dokladem k minulosti města bývají soupisy příjmů a vydání, obvykle zvané početní rejstříky. Ve výdajové části můžeme kromě platů rektora, kantora, školních mládenců, varhaníka a kalkanta (šlapače měchů), někdy jmenovitě uvedených, najít případně i odměnu pro městského trubače.

V případě severomoravského Příbora se městské účty dochovaly od konce 16. století. Z hudebního hlediska jsou v této době jediným dokladem o migraci hudebníků – almužna pro nově přijatého varhaníka roku 1599 je navíc vůbec prvním dokladem existence varhan ve zdejší farní kostele. Městská rada pak musela odmítnout dalšího přivandrovalého uchazeče, „*ktery sluzby hledal a zde sluzyti chtel ale se nehodil*“. Ve stejné době naopak odešel z města jeden ze „školních mládenců“, který na zdejší škole působil tři léta. V početních rejstřících z roku 1618 najdeme zajímavé údaje organologického charakteru: „*Pastyrzowi aby bicz k Pleskani a hulinku ktrubeni do stada sobie kupil dano 12 g/rošů*“; „*od opraveni a omalowani bubna obeczniho dano 15 g.*“ Z obecního rozpočtu se částečně přispívalo i na chrámovou hudbu: roku 1617 byla vyplacena nemalá částka přes 7 zlatých za 20 exemplářů písní od patera Martina z Olomouce. O více než dvacet let později odměnila městská rada jistého Šebestu Pienecia za to, že jí věnoval blíže nepopsanou „*mutetu o 12 hlasích*.“¹⁸

3.1.2. Okruh farních písemností

Jak již bylo zmíněno, mnohé z farních písemností nejsou typologicky vyhraněné, což se týká především nejstarších pramenů. Tyto prameny bývají nazývány různě, nejčastěji však obsahují především kostelní inventáře, soupisy mešních fundací, soupisy darovaných liturgických předmětů (případně finančních darů)

16 Sehnal, J.: Hudební zájmy královského rychtáře v Uherském Hradišti v roce 1632. In: Hudební věda 24, 1987, s. 63–72.

17 Archiv města Ostravy; Archiv města Moravská Ostrava, Kniha radních protokolů 1733–1734; sign. II B 9.

18 Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Příbora, inv. č. 1079 (1599); 1082 (1617); 1083 (1618); 1089 (1640).

a konečně matriční zápisy. Směrem k současnosti pak jednotlivým typům zápisů častěji náleží vlastní typ písemnosti.

Farní matriky, tedy knihy křtů, sňatků a úmrtí, mívají od druhé poloviny 17. století, kdy míra jejich dochovanosti stoupá, zpravidla jednotný charakter. Nicméně důkladný průzkum matrik se vyplatí nejen kvůli samotným hudebníkům. Mezi soupisy darů se mohou nalézat zápisy o koupi nástrojů,¹⁹ v případě Moravské Ostravy najdeme v matrice z druhé poloviny 18. století také seznamy chrámových hudebníků pro jednotlivé roky.

Podrobnější průzkum farních matrik nám skrze kmotrovství umožňuje alespoň částečně osvětlit vztahy mezi hudebníky samotnými, v případě rezidenčních měst vztahy mezi aristokracií a hudebníky. V tomto směru je však nutné uvážit, že na rozdíl od městského rektora, kantora, varhaníka či trubače bývají zámečtí hudebníci označováni často spíše podle svých služebních hodností. Při excerptaci matrik je pak nutné postupovat nanejvýš obezřetně a snažit se o komparaci s jinými prameny. Jistým vodítkem mohou být právě zmíněné kmotrovské vztahy. Ve slezském Hlučíně byli všichni zámečtí služebníci i městští hudebníci první poloviny 18. století vzájemně spojeni sítí kmotrovských vztahů. Někteří zámečtí služebníci (stolník, páže, obroční písař, posel), kteří působili na přelomu 17. a 18. století na zdejší dvoře Rudolfa hraběte z Gašína, jsou později doloženi jako chrámoví hudebníci. Pod označením *cursor* se pak v hlučínských matrikách skrývají hraběcí trubači.²⁰

Podobně jako jména hudebníků mohou být vůbec prvním dokladem existence městské školy či chrámových varhan právě kostelní fundace. Jejich soupisy v souboru farních písemností chybějí jen málokdy, mnohdy však jde o písemnosti podstatně mladší než samotné fundace. V tomto ohledu samozřejmě platí zásada vyjít z nejstaršího pramene. Fundace bývají často jediným pramenem, který specifikuje podobu zádušních mší. Především z 16. století se prameny v rámci těchto rekviem zmiňují o zpěvu velkopáteční antifony *Tenebrae factae sunt*. Vznikaly tak však také další liturgické formy. Od počátku 17. století se objevují především loretánské litanie, prováděné často figurálně. V případě Moravské Ostravy máme díky fundacím doložen český zpěv sekvence *Stabat Mater* z první poloviny 17. století.²¹

Jako snad nejcennější typ pramene se jeví kostelní inventáře: v závislosti na charakteru a kritériích inventarizace lze očekávat soupisy hudebnin a hudebních nástrojů, jež přináší obvykle nejvíce informací. Například druhý nejstarší inventář hudebnin na Moravě (Příbor 1614) se nalézá v knize, jejíž název odkazuje na soupisovou povahu: *Registra důchodův a svrškův všelijakých, kostelních, farních, školních a špitálních*.²² Jen o dva roky mladší ostravský inventář se skrývá v již zmiňované farní pamětní knize. Na rozdíl od inventářů knižních, kde soubor knih

19 Maňas, V.: Hudba v Hlučíně v období raného novověku. In: *Opus musicum* 34, 2002, č. 5, s. 4–12.

20 Tamtéž.

21 Maňas, V.: Nejstarší zmínky o chrámové hudbě v Moravské Ostravě. In: *Opus musicum* 35, 2003, č. 1.

22 Státní okresní archiv Nový Jičín; Farní úřad Příbor; inv.č. 1.

reprezentoval spíše oficiální hodnotu vědění a nikoli jeho praktický význam, lze inventáře hudebnin chápat právě jako doklad praktického významu, užívání. Samozřejmě se v rámci jednotlivých soupisů liší i jejich informační hodnota. Jako příklad údaje vysoké informativní hodnoty může posloužit například zápis tehdejšího děkana Holuba v inventáři přiborského farního kostela z roku 1695:

„*Nachazy se zie przed mnogymi lethy w tom kostele nebylo ziadnych warhanuw, nybrz Positiw tolko wssak w roku 1621 warhany do toho kostela spusobene byly kosstugicze 400 fl. Ty warhany stogicze 5 lethy w rocze 1626 20 Augusti od lydu Mansfeldskeho rozebrane a skazene gsau. Budaucz ten kostel zase cztyry lethy bez warhanuw. W rocze 1630 nowe warhany we 24 Mutatzy nakladem kostelnim spravene a wyzdzwiziene gsau, kteryzto naklad wznesl na 696 fl.sl. a ty po dnes chwalu Bohu hlasy.*“²³ Podle zmíněných početních rejstříků města Přibora se zde varhaník poprvé připomíná roku 1599, musel tedy hrát na zmíněný pozitiv, který se v inventáři z roku 1614 připomíná jako čtyřrejstříkový. O pořízení varhan roku 1621 se bohužel nedochovaly bližší zprávy, avšak stavba nového nástroje o devět let později je již poměrně podrobně zachycena právě v městských účtech. Ze zmíněné gruntovnice se pak dozvídáme také jméno varhanáře, jímž byl Gregor Bartodějský.²⁴

Vedle kostelních inventářů jsou snad nejznámějším a nejužívanějším typem pramene kostelní účty. Kromě obvyklých výdajů za struny se méně často objevují i cenné doklady o pořízení nových hudebnin nebo výdaje za nové hudební nástroje či jejich opravu. Zvláště starší kostelní účty představují ojedinělý pramen především pro organologické bádání. Tento druh pramene bývá často také ojedinělým dokladem k bližšímu poznání liturgického provozu – z účtů lze vyčíst počet bohoslužeb v rámci liturgického roku s figurální hudbou (výdaje na takzvaná *festivalia*), případné zapojení dalších hudebníků – odměny pro trubače, diskantisty, altisty či odměny pro přespolní hudebníky při nejvýznamnějších slavnostech a svátcích. Za zmínku stojí také poměrně časté odměny pro rektora či kantora za zpívání pašijí v průběhu Svatého týdne.

Kostelní účty mohou také poměrně dobře odrážet samotné osudy města. Zvláště je to patrné v případě Uherského Hradiště. V opise se dochovaly účty tehdejšího farního kostela sv. Jiří z let 1678–1681. Morová epidemie, která tehdy ve městě řádila, je v účtech zachycena touto zajímavou zmínkou: „*S Poruczeni P: Diekana dano wssem Cantorum, zie byli Pilni Proti Morowey Ranie Muzyku w Kosteie disscreti 3 fl.r.*“ (zlaté rýnské). Následný ničivý požár města, který zasáhl také farní kostel, se v účtech odráží především zvýšenými výdaji za stavební materiál, odlití nových zvonů a také za pořízení nového pozitivu.²⁵

Farní kostel ve smyslu subjektu, nikoli místa, však nebyl jediným „producentem“ chrámového hudebního provozu. Pokud se v dané lokalitě nacházelo jedno

23 SOkA Nový Jičín; FÚ Přibor; inv.č. 8. Více ke zmiňovaným inventářům viz Sehnal, J.: *Nové příspěvky k dějinám hudby na Moravě v 17. a 18. století*. Časopis Moravského musea – vědy společenské, LX, 1975.

Také viz pozn. č. 19.

24 SOkA Nový Jičín, AM Přibor, inv.č. 104; inv.č. 1086.

25 Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc; ACO, kniha č. 31.

nebo více náboženských bratrstev (bratrstva literátská budiž v tomto případě opomenuta), lze se domnívat, že i ona se určitým způsobem na hudební produkci podílela, většinou alespoň poskytovala z vlastního rozpočtu určitou částku na odměnu pro chrámové hudebníky. Proto se jako vhodný doplněk nabízí právě i písemnosti vzniklé činností bratrstva v dané lokalitě.

V této souvislosti je nutno poukázat na hudební aktivity frýdeckého bratrstva, jemuž velkou pozornost věnoval L. Hoskovec.²⁶ Zdejší bratrstvo sv. Růžence například přispívalo na nákup či opravu hudebních nástrojů pro farní kostel jednou třetinou celkové částky a dochované účty bratrstva proto představují důležitý pramen. Významné bohoslužby bratrstev, nejčastěji výroční slavnosti pořádané obvykle v den titulárního svátku, měly bohatou liturgii také po hudební stránce. V případě dvou bratrstev ve Frenštátě pod Radhoštěm je dochován podrobný rozpis výdajů na jejich výroční slavnosti, a to včetně odměn pro hudebníky.²⁷

Doposud opomíjeným pramenem lokálního typu jsou takzvané pamětní knihy zmíněných náboženských bratrstev, zvané často také matriky. Obvykle na znamení vstupu do bratrstva zde dotyčné osoby zapisovaly své jméno - řemeslníci či přespolní obvykle bez dalšího přídomku, ale právě u osob vzdělaných či nějakým způsobem výjimečných zde nalézáme alespoň minimum bližších informací. Kromě duchovenstva zde velmi často najdeme jména městských varhaníků či rektorů. Mnohdy může jít o cenné údaje, zvláště když se pro ono období nedostává jiných pramenů. Například v případě ostravského měšťana Václava Medzvínského, který v letech 1700-1702 působil jako rektor v nedalekém Hlučíně, je jeho nedatovaný zápis v matrice ostravského mariánského bratrstva „*Wenceslaus Medzwinsky p/ro/ tunc/ rector ostraviensis*“ jediným dokladem, že jako rektor působil také delší dobu v Moravské Ostravě.²⁸

3.1.3. Okruhy písemností světské a církevní vrchnosti

K hledání jmen městských hudebníků, případně zjišťování jejich sociálního statutu, lze pro celou Moravu využít také nejrůznější soupisy. Nemáme sice k dispozici soupisy obyvatel podle víry jako v českém prostředí, či pro větší územní celky souvisleji dochované zpovědní seznamy, zato je však možné využít lánského rejstříku a jiných soupisů celozemského typu. Druhá lánová vizitace probíhala na Moravě v 70. letech 17. století. Z ní pocházející akta pak zachycují stav i z doby první vizitace v padesátých letech. K doplnění informací může posloužit například podobně koncipovaný komínový rejstřík, nebo písemnosti lokálního charakteru (panství, město), jako například urbáře. Těchto pramenů však můžeme užít spíše v případě, kdy hledáme doplňující údaje k nám známým jménům, neboť „povolání“ (a zvláště funkce rektora, kantora či varhaníka) se zde

26 Hoskovec, L.: Nejstarší zmínky o hudbě ve Frýdku. In: *Opus musicum* 28, 1996, č. 5, s. 233–240.

27 ZAO, pobočka Olomouc; ACO, kniha č. 221.

28 Archiv města Ostravy; Farní úřad Moravská Ostrava, inv.č. 259.

neuvádí pravidelně. Pro Slezsko je nejstarším obdobným typem takzvaný Karolínský katastr slezský s údaji z let 1721–1740.²⁹

Informace k problematice šlechtických sídel lze hledat především ve šlechtických archivech, případně ve fondech velkostatků. Avšak v našich podmínkách, kdy jsou tyto prameny často nedostupné nebo se nedochovaly, nabývají na důležitosti sekundární prameny jako například zmiňované farní matriky. Na rozdíl od hudebních inventářů si z nich nelze udělat bližší představu o vlastním hudebním provozu, často však mohou být jediným důkazem existence šlechtické kapely.

Z hlediska vrchnostenské správy stojí za zmínku také prameny normativního charakteru, tedy nejružnější instrukce a nařízení, jež se mohou dotýkat také „hudby při šenku“ či při jarmarcích, případně omezovat její provozování. O tom, jak vypadala zábava v šenkovních domech, vypovídá instrukce hukvaldského vrchnostenského úředníka městskému rychtáři v Ostravě z roku 1667: „*Co se dotýče muziky při šenku, jest (to) velice zlá a nepořádná navyklost.*“ Rychtář měl dohlížet, aby se nehrálo po desáté hodině večerní, v sobotu pak již po nešporách. Stejně tak nemělo býti trpěno „*nepoctivých tancův nešlechtných.*“³⁰

Některé druhy pramenů církevní správy se o hudebním provozu zmiňují zcela záměrně. Jde především o vizitační protokoly, pořizované obvykle v rámci celé diecéze. V rámci olomoucké diecéze se jedná především o takzvané děkanské matriky z let cca 1672, 1690, 1764 a 1771, uložené dnes v archivu konzistoře.³¹ Ty obsahují základní údaje k odměnám městských (chrámových) hudebníků – v mnoha případech jsou jediným pramenem informujícím o celkové skladbě hudebnických platů, tedy včetně odměn od města, případně od vrchnosti (ze zámku, správního centra). Děkanské matriky dále přinášejí základní informace organologického charakteru, některé obsahují také kostelní inventáře a mladší matriky z druhé poloviny 18. století často navíc uvádějí jména jednotlivých hudebníků a obsahují zvláštní kapitolu věnovanou náboženským bratrstvům. Tento typ pramenů je v souhrnu hudebně historického bádání typem základním, zmiňovaná práce J. Trojana excerpuje údaje k samotným hudebníkům (zahrnuje tedy nejen rektora s kantorem, ale i varhaníka), J. Sehnal pak kromě využití ve svých dalších pracích uveřejnil studii použitelnou především jako vyčerpávající excerpce údajů k varhanám.³²

Cenné údaje se nachází také v archivu konzistoře (ACO) a v archivu olomouckého arcibiskupství (AO), uložených v olomoucké pobočce Zemského archivu Opava. Zjistitelné údaje či spíše jednotlivé zde obsažené prameny by bylo také možno typologizovat, nicméně k těmto fondům existují podrobné inventáře a rejstříky, takže při hledání informací ke konkrétní lokalitě lze s úspěchem využít právě rejstříků místních.

29 Blíže viz Hlaváček 1996, s. 9; případně Trojan 2000.

Brzobohatý, J. – Drkal, S.: Karolínský katastr slezský. 2 sv. Praha 1972, 1973.

30 Adamus, A.: Codex diplomaticus civitatis Ostraviae. Sběrka listin k dějinám města Ostravy. Moravská Ostrava 1929, s. 175.

31 Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc; Arcibiskupská konzistoř /ACO/.

32 Sehnal, J.: Figurální hudba ve farních kostelích na Moravě v 17. a 18. století. Hudební věda 33, 1996, s.159 – 177.

Z hlediska církevní správy jsou cenným dokladem také biskupské kopiáře, které v případě olomouckých biskupů existují v moderních prepisech ve fondu Matice moravské (G 83) Zemského archivu v Brně. Vyhledávání zmínek ke konkrétním lokalitám je poměrně obtížné, nicméně základní excerpti tohoto typu pramenů provedl již Gregor Wolny v rámci své církevní topografie.³³ Ta v současnosti plní v mnoha ohledech spíše úlohu pramene, a to vzhledem k době svého vzniku a zpracování mnoha písemností, do současnosti nedochovaných. Zmíněné biskupské kopiáře přinášejí cenné informace především pro lokality, které patřily přímo biskupství. Tak v případě hukvaldského panství doporučuje biskup Stanislav Pavlovský na místo rektora v Příboře jistého Jana Zelinku s tím, že dotyčný je „...*Čech, dobrej kantor a ne zlej písar*“.³⁴ Tentýž biskup pak roku 1590 napomíná nejmenovaného ostravského faráře za to, že před svátkem Nanebevzetí Páně pozval do farního domu dívky a vdané ženy z Ostravy, což vyvolalo velkou nevoli většiny lidí v městě, najal si hudebníky, veřejně s oněmi ženami tančil, a také často v hostincích nad míru popíjel.³⁵

3.1.4. Další písemnosti v rámci regionu

Tak jako můžeme hledat v účtech z celého regionu například nástrojaře, lze podobně postupovat i v dalších případech. Pro výzkum konkrétní lokality je neobyčejně přínosné, máme-li k dispozici také nějaké informace k blízkým lokalitám. V rámci výzkumu Moravské Ostravy jsem mohl vycházet z cenných poznatků k hudební kultuře Frýdku, Hlučína či Příbora. Tyto informace umožňují nejen efektivnější komparaci, ale při podrobnějším průzkumu lze odhalit mnohé vzájemné kontakty. Nejběžnějším typem těchto kontaktů je migrace hudebníků, ale může jít i o další souvislosti, jako například zmiňované výpomoci přespolních hudebníků. V této souvislosti se v příborských městských účtech z roku 1603 nalézá ojedinělý, i když ne zcela průkazný doklad o existenci městského trubače v blízké Moravské Ostravě někdy v první čtvrtině 17. století: „*Trubaczi z Ostrawy který wkosteľ pomahal przy ziakoch piskati dano 12 g.*“³⁶

Hudebně topografické bádání má možnost se obohatit o nové přístupy vlastní obecné historiografii, jako je například zmíněná mikrohistorie či kulturní antropologie. Ty mohou zároveň pomoci definovat jakési „právo na sebeurčení“ pro hudební regionalistiku, muzikologickou disciplínu, do níž hudební topografie náleží jako její metodologické východisko.

Z heuristického hlediska tato studie nabídla několik okruhů nehudebních pramenů z období raného novověku, jež lze užít pro hudebně historické bádání. Specifikace výpovědní hodnoty pramenů je zde uvedena s ohledem na jejich

33 Wolny, G.: *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften...* Brünn 1855–1866.

34 Citováno podle Macek, M.: *Příbor 1251–1560*. Nový Jičín 1992, s. 97.

35 Tamtéž, opis kopiáře č. 55, s. 126.

36 SOKA Nový Jičín, AM Příbor, inv.č. 1080 (1603).

využití pro dosud nepříliš běžný komplexní hudebně historický průzkum konkrétní lokality. V rámci městské kultury lze skrze stejný okruh pramenů sledovat to, co spíše uměle rozdělujeme na „světskou“ i „duchovní“ hudební sféru. Že získané poznatky nelze takto typologicky rozlišovat a že při podrobném průzkumu se tyto „sféry“ vzájemně překrývají, hovoří ve prospěch zpochybnění takového rozlišování, tedy alespoň právě v rámci heuristiky. Odlišnou a zde neřešenou otázkou pak zůstává problematika výkladu takto získaných informací.

SUMMARY

This study partly reflects new approaches in general historiography which can also be used also in music history research. It applies some approaches from microhistory, cultural anthropology and everydaylife phenomenon. Their use is particularly applicable by the attempt of a complex music-history research of a specific locality, which is not very frequent topic.

On practical level this study offers a wide range of non-music history sources suitable for music history or generally cultural history research. Presented selection of sources should fit for a research mainly of liege cities of Moravia and Silesia in 17th century with a partial overlap to 16th and 18th century. The sources listed above could also give new knowledge for the research of residences of nobility.